

ФІЛОСОФСЬКА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ І ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ

УДК 37- 055.2:305

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ ЖІНОЧОЇ ОСВІТИ В ДИСКУРСАХ «НАТУРАЛІЗМУ» І «БІОДЕТЕРМІНІЗМУ»

Юлія Макешина

Придніпровська державна академія фізичної культури і спорту

Гендерованість вищої освіти, що тісно пов'язана з ідеями і положеннями біологічного есенціалізму, сьогодні чітко проявляється у професійній ієрархічній структурі. У той самий час стверджується, що вроджені гендерні відмінності автоматично не продукують вірогідної гендерної нерівності, яка спостерігається в сучасному суспільстві: схожі моделі поведінки можуть мати різне значення в різних культурних і соціальних контекстах.

Ключові слова: *біодетермінізм, гендер, генетика, есенціалізм, природа жінки, «природа / культура».*

Макешина Юлія. Гендерные аспекты женского образования в дискурсе «натурализма» и «биодетерминизма»

Гендерированность высшего образования, что тесным образом связанная с идеями и положениями биологического эссенциализма, сегодня отчетливо проявляется в профессиональной иерархической структуре. В то же время утверждается, что врожденные гендерные различия автоматически не производят очевидного гендерного неравенства, наблюдаемого в современном обществе: похожие модели поведения могут иметь разное значение в различных культурных и социальных контекстах.

Ключевые слова: *биодетерминизм, гендер, генетика, природа женщины, «природа / культура», эссенциализм.*

Makeshyna Yuliia. Gender aspects of female education in the discourses of «Naturalism» and «Biological determinism»

Abstract. The gender aspects of the university education which manifest themselves vividly in the professional structure of the hierarchical pyramid are closely connected with the ideas and concepts of the biological essentialism and vulgar determinism. Those radical transformations in the gender relations that took place in the last decade of the XX-th century, have a great impact on the social status of both men and women. Following the masculine – as a normative one – style of life women have borrowed the qualities immanently inherent in men; rationality is among the most important ones. Nowadays this «new rationality» is vividly represented in the professional sphere: there are many professions that have gone from «all male» to female, and almost none that have gone the other way. As successful careers are impossible without good university education now more than a half of the students in the Western world are women (in the Humanities and social sciences the ratio of men to women is 1 to 6). Among the educated class women's new economic power has produced considerable changes both in the social and private styles of behavior. As a result the renaissance of the based on women's biological inabilities has been evoked to fulfill social roles. The basic myth here is that «Anatomy is Destiny». The traditional view that women's place is in the home was based on some claim that women were naturally or constitutionally unfit to take part in the public or political domain; the latter was greatly supported by the scientists in the second half of the XIX century (R. Spencer, A. Clark, Ch. Darwin, J. A. Tomson and others) and in the second half of the XX century (A. Wilson, L. Tiger, D. Barash and others). The fact that in these periods precisely the feminist movement was the most prominent shows how tightly the science is connected with ideology. In the «nature / nurture» argument feminist thinks claim that nature does not dictate whether women should be confined to motherhood, nurture does. The crucial shift that occurs here is the assertion that women's identity is not fixed by anatomy, biology, genes or DNA. Once it is admitted that women's biological nature does not determine them, but social trends, customs, beliefs and prejudices limit and prescribe their roles, then the door is open for re-education, transformation, and social change.

Key words: *essentialism, gender, women's nature, biodeterminism, genes, physiology, «nature / nurture».*

Загальноєвропейський освітній шлях сьогодні зазнає певних трансформацій, зокрема, змінюються національні пріоритети в галузі освіти. актуалізуючи «homo agents» і «homo moralis» – людину, здатну користуватись моральними цінностями, що впливають на її спосіб мислення, вчинки, дії, та самостійно формувати моральні модуси і водночас опікуватися долею країни й держави [1]. Якщо

розглядати конкретну особистість, то для неї освіта – це суттєвий фактор втілення «капіталізації», «людського капіталу», володіючи яким, особистість отримує реальні шанси зайняти більш престижне місце в суспільстві як в соціальному, так і в матеріальному плані, бути конкурентоспроможною на ринку праці. У цьому контексті людинотворча функція набуває специфічних відтінків та нових аспектів, коли

освіта – це товар, учень – споживач, навчальний процес – комодифікація тощо. Важливим є й те, що і в культурі постмодерну, яка радикально змінила суспільство за останні десятиліття, деякі проблеми освіти як і раніше залишаються актуальними. Однією з них є гендерованість сучасної освіти.

На нашу думку, доцільно проаналізувати вплив гендерних аспектів на систему сучасної освіти, спираючись на інтелектуальну традицію дискурсів «натуралізму» і «бюдетермінізму». Радикальні зміни, які відбулись в суспільстві в кінці ХХ ст., зробили свій внесок у трансформації статусних позицій жінки в сучасному соціумі і спричинили помітні зміни в рольовій поведінці як жінок, так і чоловіків. Це похитнуло стереотипні уявлення про «жіночі» і «чоловічі» якості, про раціональність чоловіків та ірраціональність жінок. Чоловічий стиль життя, характерний патріархатному суспільству, сьогодні запозичують жінки, особливо таку якість, як раціональність, механізмами якої є постановка мети, детальне планування її досягнення та управління цим процесом. Найбільше «оновлена» раціональність жінок проявляється в професійній сфері. У наш час побудувати кар'єру неможливо без належної освіти, а тому більшість студентів університетів складають жінки (в гуманітарних і соціальних науках це співвідношення становить 1:6).

Водночас в західній філософії та культурі чоловікам і жінкам приписується різний ступінь раціональності й емоційності. Розум не тільки протистоїть емоціям, він асоціюється з ментальним, культурним, універсальним, публічним і маскуліним, в той час як емоції пов'язані з тілесним, природним, ірраціональним, конкретним, приватним і, звичайно, з фемініним. У підсумку раціоналізм завжди асоціюється з членами домінуючих соціальних, політичних і культурних груп, а емоційність – з членами групи підлеглих. Соціальні психологи наголошують, що не зважаючи на те, що емоційність жінок – це достатньо поширений стереотип, він не має свої підстави. Жінки здаються емоційнішими тому, що їм дозволено більш відкрито висловлювати свої емоції (більше того, це заохочується). У сучасній культурі емоційно неекспресивних жінок сприймають як «несправжніх», а чоловіків, що вільно виражають свої емоції, як представників нетрадиційної орієнтації. Наратив емоційності проти раціональності має чітку ідеологічну функцію дискредитації ідей підлеглих груп, в даному випадку – жінок. Чим з більшою силою і пристрістю жінки висловлюють свої ідеї та думки, тим більш емоційними вони виглядають і тим легше їх дискредитувати, що служить,

безумовно, політичному авторитету домінуючих груп [3, с. 12]. Останнє тісно перетинається з ідеями і положеннями біологічного есенціалізму, в цілому, і біологічного детермінізму гендеру, зокрема.

Натуралізм ототожнює соціальні процеси з природними явищами, поширює принципи і методи природних наук на сферу соціальної поведінки, як і біологічний есенціалізм, метою якого є укорінення існуючого стану речей, завжди активно використовується в біологічних проявах чоловічого панування і підлеглого становища жінки. Дослідники стверджують, що тривалий період в історії науки вплив біології на філософію використовувався, щоб показати соціальну нерівність як природну, і тим самим її увічнити [4, с. 40].

Наприкінці ХІХ – першої половини ХХ ст. антропологічними та соціологічними школами був здійснений аналіз систем спорідненості, у яких важливе місце відводилося жінці-матері та материнським функціям (Е. Дюркгейм, Т. Парсонс, М. Вебер та ін.). Однак в більшості випадків дослідники не бачили необхідності пояснення феномена материнства і приймали його як необхідне та належне. Вони вважали аксіомою те, що материнство жінки соціальне, психологічне, біологічне і функціональне. Виходячи з цього положення, все, що видається універсальним, – інстинктивне, а то, що є інстинктивним, – є неминучим і незмінним. Відповідно, соціальна структура материнства не має іншої реальності ніж біологічна: жінка виношує дітей, народжує, годує тощо. Для прихильників цієї думки, організація гендеру – це продукт біології, природне явище, а не соціальний конструкт.

Іншим «природним» поясненням сутності жінки є біоеволюційне. Виходячи з нього, жінка виконує первинні батьківські функції «зараз», а тому вона виконувала їх «завжди», відповідно засіб відтворення материнства є незмінним і зберігає свою висхідну форму. Якщо жінка завжди несла відповідальність за вирощування і виховання свого потомства, то вона завжди повинна виконувати материнські функції [6, с. 22].

У цьому контексті дослідники гендеру виділяють теорії Е. Кларка, Г. Спенсера, Ч. Дарвіна, П. Геддеса, Дж.-А. Томсона. Активно ця концепція почала застосовуватись для підтвердження мізогіністських переконань, згідно з якими вища освіта невідповідає призначенню жінок, після 1873 року, коли була опублікована праця Е. Кларка «Стать в освіті». Автор свою теорію будував на тому, що оскільки нервова система містить обмежену кількість енергії, витрати її одним органом зменшує кількість

енергії, що залишається, і є необхідною для розвитку інших органів. Якщо в процесі отримання освіти енергія у жінок відходить від репродуктивних органів до мозку, це загрожує здоров'ю жінки [4, с. 44].

Г. Спенсер, як відомо, створив теорію еволюції, яка пояснювала будь-яку ієрархічну систему в суспільстві. Він стверджував, що суворість боротьби за існування з дефіцитом ресурсів призводить не до злиднів і пороку, як передбачав Мальтус, а до виживання найбільш сильних і здорових. Застосовуючи цю теорію до класової й статевої нерівності, Спенсер прийшов до висновку, що суспільний поділ за класовою і статевою ознаками зумовлений біологічно. Він стверджує, що біологія в такий спосіб сформувала кожен клас і кожну стать, щоб їх представники були готові виконувати відведені їм суспільні ролі: наприклад, чоловіків вона зробила здатними до змагань, а жінок до опіки. Спенсер фактично доводив, що біологія сформувала жінок надто турботливими і милосердними, їм треба відмовити в праві голосу, інакше вони можуть втручатися в хід прогресу і надавати державну допомогу тим, хто без цієї допомоги не вижив би в боротьбі за існування. Як пише С. Бем, цей вимучений аргумент проти права жінок брати участь в голосуванні свідчить, що Спенсер був прибічником консервативного соціального руху, відомого як соціал-дарвінізм; більш того, спочатку саме еволюційна теорія Спенсера (а не Дарвіна) була використана в політичних цілях [4, с. 46].

П. Геддес і Дж.-А. Томсон стверджували, що відмінності між чоловіком і жінкою обумовлені відмінностями між спермою і яйцеклітиною. Метаболізм сперми за своїм характером є активним, енергійним, стрімким, неприборканим, а метаболізм яйцеклітини – пасивним, консервативним, інертним і стабільним [7].

Такі уявлення в жодній мірі не протистоять патріархатного жіночому стереотипу пасивної, слабкої й фізично безпорадної особи. Більше того, ці погляди накладають свій відбиток на феміністські теорії про «природу жінки». Наприклад, культурний фемінізм, який зазвичай не виходить за межі радикального фемінізму, стверджує, що якщо не можна змінити існуючий лад, то треба «уникати» його, вдаючись до жіночих засобів сприйняття та оцінки навколишньої дійсності. Тоді культурний фемінізм звучить по-вікторіанськи: жінки за своєю природою добрі і милосердні, отже, якби всі лідери були жінками, то не було б війни [3, с. 11].

Останнім часом в феміністичній філософії з'являються дослідження, які відображають зображені письменниками, поетами, філософами

природні «особливості» жінок і чоловіків стосовно їх впливу на суспільне становище в культурі (Моллер, Оукін, Ллойд, Беннет, Хоф та ін.). Вчені підкреслюють, що «пошуки» відомостей про «загадки жіночності» проводилися з особливою інтенсивністю саме тоді, коли «розрив» між ідеалом рівності всіх людей і реальним суспільним становищем жінок особливо був помітним. Це стосується і другої половини XIX ст. У той же час цікаво звучить зауваження вчених-феміністів про те, що припущення про існування специфічного «жіночого начала», яке сьогодні здається принаймні сумнівним, в XIX столітті цілком могло розглядатися як відмова від жінконенависницької ідеї. Водночас феміністи підкреслюють і той факт, що роль жінки пов'язується з природою (виконання функції розмноження) тоді, як чоловік стає господарем природи за рахунок індустріального розвитку [8, с. 34-35].

Філософи-феміністи вважають, що інституалізація чоловічої влади передавалася від покоління до покоління через культуру упродовж століть. Дослідники гендеру доводять, що соціобіологічний підхід у всіх випадках є прямолінійним і спрощеним. Отже, відсутність будь-яких емпіричних доказів існування «особливих видів генів», які обумовлюють специфічну поведінку, роблять усі соціобіологічні гіпотези ненауковими.

Тісний союз антифеміністичної політики з біологічними теоріями почав здавати свої позиції з 1920-х років. Період біологічного затишся закінчився наприкінці 60-х років, коли друга хвиля фемінізму знову стала розхитувати сталий патріархальні соціальний устрій. Один з головних викликів біологічного детермінізму був зроблений у 1970 році, коли Л. Тайгер опублікував статтю «Можливі біологічні витоки статевої дискримінації», у якій йшлося про те, що виключення жінок з процесу прийняття рішень що до питань великої політики й економіки виникає не шляхом чоловічого шовінізму або «примусового процесу соціалізації», а через генетично запрограмовані поведінкові схильності чоловіків до встановлення зв'язків один з одним [9].

Справжній «вибух» біодетермінізму відбувся в 1975 році, коли гарвардський учений Е. Вілсон оголосив, що соціальна поведінка людей і соціальна організація є закодованими в генах. У своїй праці «Соціобіологія: новий синтез» Вілсон відносить гуманітарні та соціальні науки до категорії біологічних. Вважаючи гени центром природного відбору, вчений вибудував теорію генетичної еволюції, за допомогою якої можна пояснити різноманітність у поведінці видів, у

тому числі й людей. Аналіз людської поведінки Вілсон розробив у книзі «Про людську природу», яка вийшла у світ у 1978 році. Приблизно в той самий час кілька інших вчених також опублікували соціобіологічний аналіз людської поведінки (Д. Бараш, Г. Доукінс, Дж. Маккіннон, Д. Сімонс).

Соціобіологічний аналіз статей відмінностей спричинив величезну кількість суперечностей. Вчені-феміністи розглядали його як певну версію в науці ХХ ст., яка намагається натуралізувати існуючий стан речей. Основна критика соціобіологічного підходу спрямована на соціобіологічні моделі взаємодії між біологією та культурою: соціобіологи здебільшого недооцінюють внесок історії та культури в цю взаємодію. Вони не тільки приділяють занадто мало уваги культурі та історії, а й нехтують тим, що вважається головною відмінною рисою людської біології: здатністю людських істот змінювати своє оточення унаслідок культурних змін і, отже, змінювати себе. Мінімізуючи здатність людського мозку до еволюціонування, соціобіологи уявляють людський організм, що взаємодіє зі світом в жорстких рамках генетичної зумовленості, що призводить до грубої недооцінки того, настільки радикально може відрізнятись контекст людського життя в різні історичні епохи.

В цьому напрямку досить цікавою є проблема дихотомії «природа – культура» і пов'язаної з нею дуальності «природа – виховання / освіта» («nature – nurture»).

Опозиція «природа – виховання», висхідна до «Бурі» У. Шекспіра, була запропонована у науковий обіг Ф. Гельтоном. Відмінності між публічним і приватним (куди входить і дуальність «природа / виховання») відіграють ключову роль в теорії фемінізму і в гендерних дослідженнях. Зазвичай, «місцеперебування» чоловіка – це публічна сфера, при цьому соціальні інститути набувають статусу відповідно до публічних, громадських, а не до біологічних критеріїв. Отже, саме публічна, а не приватна, сфера формує суспільство й культуру. Функція жінки в родині, її гендерна роль матері, «берегині домашнього вогню» створюють основу для структурної диференціації на сімейну / природну і публічну / суспільну сфери. Оскільки публічна сфера домінує над приватною, чоловік підпорядковує жінку.

Треба зауважити, що біодетермінізм не має наміру здавати свої позиції, незважаючи на серйозні контраргументи як сучасної науки, в цілому, так і гендерних досліджень, зокрема. Основний контраргумент – це те, що гендер не було зафіксовано, більш того, він нестабільний.

Ідентичні близнюки з ідентичною біологією можуть мати різні гендерні риси.

Дихотомія «природа – виховання» в цілому критикують за бінарне спрощення двох тісно пов'язаних понять. Не природа диктує жінці імператив обмеження свого життя материнством, а «виховання». Багатство, соціальні привілеї, освіта не є частиною біології людини, вони не можуть безпосередньо відноситись до генетики. Вчені дійшли до висновку, що 30 тис. комбінацій генів просто не вистачить, щоб пояснити всі відмінності в людській поведінці, тобто нас створює «виховання», а не «природа». Водночас відомий теоретик М. Рідлі стверджує, що виховання залежить від генів, але генам також необхідне «виховання». Гени не тільки зумовлюють широту структури мозку, вони поглинають формативний досвід, реагують на соціальні приклади («репліки») і навіть на тип пам'яті. Вони мають наслідки такі ж самі і для волі [10]. Дж. Пенн пише, що наша поведінка детермінується швидше циркулярною, а не лінійною причинністю, а тому дихотомія «nature / nurture» повністю помилкова. Вчений вважає, що каузальна циркулярність рятує ідею вільної волі, проте він визнає, що дихотомія «вільна воля – детермінізм» є хибною [11].

Соціолог М. Кімел стверджує, що вроджені гендерні відмінності автоматично не виробляють очевидних соціальних, політичних і економічних нерівностей, які спостерігаються в суспільстві. Фактично відбувається зворотнє: гендерна нерівність переходить в помітні відмінності в поведінці, цінностях і рисах характеру індивіда. Є багато проблем що до аналізу біологічних основ гендерної відмінності і виникає ще більше проблем, продовжує М. Кімел, з екстраполяцією цих відмінностей на соціальний світ гендерної нерівності. Гени можуть відігравати роль в сексуальній поведінці видів або навіть індивідуальних представників будь-якого конкретного виду, але вони роблять це тільки через взаємодію індивіда з його / її навколишнім середовищем. Гени, як підкреслює М. Кімел, не можуть керувати жодним конкретним рішенням, яке приймає конкретний індивід. Іншою проблемою біологічних досліджень, на думку М. Кімела, є постійне каузальне припущення того, що причинна обумовленість завжди йде від фізіології до психології. Але вчені ще не виявили ген, який несе відповідальність за віру, наприклад, в пріоритет природи над вихованням або навпаки. Фахівці з соціальних, біологічних, поведінкових наук можуть не погоджуватися один з одним, але всі вони повинні визнати, що навіть схожі моделі поведінки набувають різного значення в різних контекстах [12, с. 78–79].

Отже, те, як ми «створюємо» свій гендер (doing gender), як ми створюємо свою ідентичність, належить до сфери соціальних наук. Біологічні дослідження можуть запропонувати нам певні «будівельні блоки», на яких будуть

базуватися досвід й ідентичність, але ці блоки «вибудовуються» тільки в межах нашого суспільства, нашої сім'ї і нашої культури у всій різноманітності «архітектурних» стилів і контекстів нашого життя..

Список використаних джерел

1. Тарева Е. Г. Динамика ценностных смыслов лингводидактики. *Лингвистика и аксиология: этносемиотрия ценностных смыслов*. М.: Тезаурус, 2011. С. 231–245.
2. Пустова М. І. Гендерна епістемологія у філософії постмодерну. Автореферат на здобуття наукового ступеня канд. філ.наук. Дн-вськ, 2008. 18 с.
3. Власова Т. И. Формирование гендерных стереотипов в западноевропейской философии. К.: Генеза, 2006. 296 с.
4. Бем С. Л. Линзы гендера. М.: РОССПЭН, 2004. 336 с.
5. Appignanesi R., Garratt C. *Introducing Post-Modernism*. L.: Icon Books Ltd., 2007. 189 p.
6. Чодороу Н. Воспроизводство материнства. М.: РОССПЭН, 2006. 496 с.
7. Geddes P., Thomson I. *The evaluation of sex*. N.Y.: Scribner and Welford, 1980. 270 p.
8. Хоф Р. Возникновение и развитие гендерных исследований. *Пол. Гендер. Культура*. М.: РГГУ, 2009. С. 31–60.
9. Tiger L. The possible biological origins of sex discrimination. *Impact of Science on Society*. Vol.20, 1970. P. 29–44.
10. Ridley M. *Nature via Nurture*. N.Y.: Harper Collin's Published, 2011. 362 p.
11. Penn D. On Nature And Nurture. *Human Nature Review*. V. 3, 2003. P. 461–465.
12. Киммел М. Гендерное общество. М.: РОССПЭН, 2006. 464 с.

Відомості про автора:

Макешина Юлія Вікторівна
ORCID 0000-0002-2879-2930

Придніпровська державна академія фізичної культури і спорту (Дніпро, Україна)
makeshina@i.ua

References

1. Tareva E. G. *Dinamika cennostnyh smyslov lingvodidaktiki. Lingvistika i aksiologiya: etnosemiometriâ cennostnyh smyslov*. M.: Tezaurus, 2011. S. 231–245.
2. Pustova M. I. *Genderna epistemologija u filosofiji postmodernu. Avtoreferat na zdobuttâ naukovoogo stupenâ kand. fil.nauk. Dn-vs'k*, 2008. 18 s.
3. Vlasova T. I. *Formirovanie gendernih stereotipov v zapadnoevropejskoj filosofii*. K.: Geneza, 2006. 296 s.
4. Bem S. L. *Linzy genera*. M.: ROSSPEN, 2004. 336 s.
5. *Istoriâ sociologii v Zapadnoj Evrope i SŠA: uceb. dlâ vuzov / G.V. Osipov (otv. red.)*. – M.: NORMA–INFRA–M., 1999. – 564 s.
6. Čodorou N. *Vosproizvodstvo materinstva*. M.: ROSSPEN, 2006. 496 s.
7. Geddes P., Thomson I. *The evaluation of sex*. N.Y.: Scribner and Welford, 1980. 270 p.
8. Hof R. *Vozniknovenie i razvitie gendernih issledovanij. Pol. Gender. Kul'tura*. M.: RGGU, 2009. S. 31–60.
9. Tiger L. *The possible biological origins of sex discrimination. Impact of Science on Society*. Vol.20, 1970. P. 29–44.
10. Ridley M. *Nature via Nurture*. N.Y.: Harper Collin's Published, 2011. 362 p.
11. Penn D. *On Nature And Nurture. Human Nature Review*. V. 3, 2003. P. 461–465.
12. Kimmel M. *Gendernoe obšestvo*. M.: ROSSPEN, 2006. 464 s.

Information about the author:

Makieshyna Yuliia Viktorivna
ORCID 0000-0002-2879-2930

Prydniprovsk State Academy of Physical Culture and Sport (Dnipro, Ukraine)
makeshina@i.ua

Рецензент:

доктор філософських наук,
професор Олексенко Р.І.

Reviewer:

Doctor of Philosophical Sciences,
Professor Oleksenko R.I.